

**СИНТАКСИСЪТ НА БЪЛГАРСКОТО СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ:
ПРОБЛЕМИ НА ТЕОРИЯТА
И МЕТОДИКАТА НА ЧУЖДООЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ¹**

Елена Ю. Иванова
Санктпетербургски държавен университет

**THE SYNTAX OF THE BULGARIAN COMPLEX SENTENCE:
ISSUES IN THE THEORY AND PRACTICE
OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING**

Elena J. Ivanova
Saint-Petersburg State University

The paper discusses issues in the area of the syntax of the complex sentence which emerge in the process of teaching Bulgarian at Russian universities. A major problem arises from the difference between the typologies of the complex sentence adopted in the Bulgarian and Russian linguistics.

Key words: syntax, complex sentence, methods of teaching foreign language, Bulgarian, Russian

Основните проблеми, възникващи при преподаването на синтаксиса на българския език за руски студенти, са свързани не само с разликите в структурата и функционирането на едно или друго синтактично явление (което би било очаквано и удобно за преподаването в съпоставителен план), но и с различията на застъпените в българистиката и русистиката синтактични концепции.

Синтаксисът на сложното изречение се преподава на студенти българисти в трети курс (пети семестър на обучението). Целта на този курс е студентите да се научат да изграждат и използват сложни

---

¹ Изследването е осъществено с финансовата подкрепа на Руския хуманитарен научен фонд (проект № 12-04-00003а „Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского“).

изречения, както и да се запознаят с българистични синтактични концепции².

Въпреки генетичната връзка между съпоставяните езици по редица известни причини разликите между синтактичните явления в руски и български са значителни във всяка класификационна група. Обаче най-сериозните трудности при обучението на български като чужд са свързани не толкова с различието в структурата на нашите езици, колкото с разминаването на класификационни принципи при описанието на типове синтактични конструкции. Когато такова разминаване липсва, задачата на курса се решава ефикасно само чрез съпоставяне на близки и различни явления. Например и в българското, и в руското езикознание се отделят три групи сложни съчинени изречения: съединителни, съпоставителни/противоположни, разделителни (при някои несъществени терминологични вариации (вж. за това и (Петрова 2008)). Преподаването на тази тема предполага разкриване на спецификата на редица съюзни средства, различаващи се функционално, семантично или по своето синтактично поведение от аналогични руски съюзи, например особеностите на организацията на изреченията с *ни... ни*, *нито... нито* (ср. рус. *ни... ни*), с *ту.. ту* (ср. рус. *то... то*), с *камо ли* (ср. рус. *где уж*), спецификата на *пък* като частица и съюз, изграждането на разделителни изречения с въпросителни думи и др. По-особено внимание изискват свързващи средства, за които липсват преки паралели в руския език или които са представени на български с по-голяма вариативност, като *хем... хем*, *па* и *та* (наред с *и*), *ама*, *ами*, *ала* (наред с *а* и *но*). В такива случаи е необходимо повече време да се отделя върху преводните еквиваленти на българските конструкции с такива съюзи. Ето например как се отразява в превода на руски съюзът *та* с причинно-следствената семантика:

...това бе Едит – една изнудвачка на възрастни мъже, която бе скитала из Южна Америка, та знаеше малко испански (Д. Димов. „Осъдени души“). – Несомнено, это была Эдит – вымогательница, обиравшая пожилых мужчин, которая разъезжала одно время по Южной Америке и **потому** немного знала испанский (прев. Т. Рузская).

И дори тези ярко градираны указатели не стигат, виждат се все още малко на Омир, та той продължава чрез устата на пророка да насочва Одисей все по-дълбоко към сушата, по-далеч от морето, към неподозирани за него равнини и гльбини (Т. Жечев. Митът за Оди-

---

² Втората задача в пълен обем е осъществима с по-малка вероятност с оглед на брой часове, отделени за тази дисциплина, но се реализира по-късно в курса „Теоретична граматика на българския език“ и спецкурсовете.

сей). – И даже этих четко выделенных указаний кажется Гомеру мало, **и тогда** он с помощью прорицателя продолжает завлекать Одиссея все глубже на сушу, все дальше от моря, в неизведанные им еще равнины и поля (прев. Е. Фалькович). Сравни и други възможни варианти за предаване на специфичното значение на дадения съюз: *Медицинската академия прави опити с мене, **та** изкарвам по някой лев* (Ст. Стратиев). – Медицинская академия ставит на мене опыты, **так что** идет какая-то копейка; *В горите гъмжало от лисици, **та** те стимулират избиването им* (Ст. Стратиев). – В лесах развелось полным-полно лисиц, **вот** они **и** стимулируют их уничтожение.

Темата за сложни съставни изречения обаче поставя при преподаването ѝ редица теоретични проблеми, които са свързани с различието в класификациите на подчинените изречения в българистиката и русистиката. Проблемът тук е, че нито една от приетите в нашите страни синтактични класификации на сложно съставно изречение не може да се смята за приемлива при чуждоезиковото обучение, и то по различни причини. Ще се спра върху проблема по-подробно.

В съвременното руско езикознание е застъпен структурно-семантичният принцип на класификацията на сложното съставно изречение, докато в българистиката се е наложил логически (функционален) подход.

Както е известно, в основата на функционалната класификация се намира чисто синтактичен критерий: като се изхожда от това кой изреченски елемент се заменя с подчинено изречение, се отделят съставни с подчинени подложни, допълнителни, определителни, сказуемноопределителни и обстоятелствени изречения. В руското езикознание аналогичната класификация (често носеща название „логическа“) се оформя в окончателния си вид при Ф. И. Буслаев. Претенциите, които бяха отправени към този принцип на класификация, са свързани преди всичко с различната квалификация на близки синтактични явления в случаите, когато присъства или липсва съотносителна дума. Например, както пише В. А. Белошапкова, „эта классификация внутренне противоречива, так как различны основания для уподобления придаточной части сложноподчиненного предложения тому или иному члену предложения. При наличии соотносительных слов в главной части основанием для уподобления придаточной тому или иному члену предложения служит синтаксическая функция соотносительного слова. Поэтому в предложении *Тот, кто шел впереди, молчал* придаточная часть квалифицируется как подлежащее, в предложении *Я обратился к тому, кто шел впереди* – как дополнение, а в

предложении *Он тот, кто шел впереди* – как сказуемое <...> В сложноподчиненных предложениях, не имеющих соотносительных слов в главной части, придаточные уподобляются тем или иным членам предложения <...> по той синтаксической позиции, которую они занимают относительно главной части“ (Белошапкина 1989: 748). Известен недостаток е и отсъствието на пълен паралелизъм на второстепенните части и типове подчинени изречения.

Въпреки тази критика логическата класификация се оказва устойчива и способна на по-нататъшно развитие: различните ѝ варианти са отразени в учебниците на А. Г. Руднев, А. Н. Гвоздев; в помодернизиран вид тя се предлага и от такива автори като Е. С. Скобликова, Б. И. Осипов, А. К. Федоров (вж. по-подробно напр. Акимова, Вяткина, Казаков 2008: 224 – 230). Обяснение за устойчивостта на тази класификация изказва и В. А. Белошапкина: „...Эта классификация имеет и несомненное достоинство: она рассматривает сложноподчиненное предложение как построение, основанное на синтаксических связях, аналогичных тем, какие обнаруживаются в простом предложении, утверждая тем самым изоморфизм синтаксической системы. Именно эта сторона традиционной классификации и обеспечила ей, несмотря на ее очевидные недостатки, долгую жизнь в науке и школьной практике“ (Белошапкина 1989: 749).

Структурно-семантичната класификация, приета в руския синтаксис, отчита както формалните, така и семантичните критерии. В основата ѝ лежи идеята на Н. С. Поспелов (базираща се всъщност върху по-ранната руска езиковедска традиция) за две принципно различни групи съставни изречения – двучленните и едночленните (Поспелов 1959). Първите са съотнесени с цялата главна част, вторите поясняват само една дума, като конкретизират и развиват съдържанието ѝ. Съвременния си вид тази класификация придобива в концепцията на В. А. Белошапкина, която въвежда групи разчленени и неразчленени изречения, като посочва и особения характер на съюзните средства при всяка от тях: при разчленените изречения частите са свързани чрез семантични съюзи, при неразчленените изречения – чрез асемантични съюзи и анафорични местоимения, макар че и този признак, както и членимостта на съставното изречение, изследователката смята за относителен, т.е. който не се реализира задължително. Важна е разликата във вида на подчинителната връзка: „Связь в нерасчлененных предложениях носит предсказующий характер, а в расчлененных – непредсказующий“ (Белошапкина 1989: 753).

Към разчленените изречения спадат в концепцията на В. А. Белошапкова детерминантните и относително-разпространителните изречения. Първите включват: а) изреченията за обусловеност (причина, условие, цел, отстъпка, следствие), б) за време, в) за сравнение, г) за съответствие, напр. *По мере того как стрелка часов приближалась к семи, возростала тоска Буланина* (А. Куприн); *Русское лето, чем ближе к осени, тем больше бывает окрашено в спелые цвета* (К. Паустовский). Втората група разчленени изречения е с много по-малък обем и се отделя въз основа на наличието на съюзна дума с анафорично значение. Подчиненото изречение тук винаги е в постпозиция: *Маврину принято называть сказочницей, что вообще-то верно* (Е. Дорош); *А деревья всерьез начали стрелять, как бывает в самый сильный мороз* (И. Ильф и Е. Петров).

Най-съществената идея на Белошапкова в областта на неразчленените руски изречения се състои в подчертаване на ролята на местоименно-съотносителната връзка между главната и подчинената част. Авторката смята наличието на тази връзка за базова при описанието на неразчленените изречения. Ако местоименно-съотносителните думи присъстват, подчинителното свързване има корелативен характер (тук спадат всички изречения със съотносителни местоименни думи, които естествено имат и по-малки класификационни групи), ако отсъстват, подчиненото изречение се съотнася с опорната дума. В последния случай вниманието се насочва върху природата на опорната дума като част на речта, срв. разграничаването на присубстантивните и прикомпаративните изречения съответно: *Надежда, которая еще теплилась в душе, теперь исчезла*; *На улицах было гораздо шумнее, чем это помнилось Ипполиту Матвеевичу* (И. Ильф и Е. Петров), или семантичните свойства на опорната дума, върху които се базира характеристиката на изяснителните изречения: *Надежда, что успеем к сроку, не оправдалась*. Лексикалното значение обединява думата *надежда*, както отбелязва Белошапкова, с голяма семантична група думи, чието синтактично свойство е способността да присъединяват подобни изяснителни изречения без оглед на това към коя част на речта се отнася опорната дума: *Нас известили, что открытие памятника состоится в воскресенье*. – *Стало известно, что открытие памятника состоится в воскресенье*. – *Получено известие, что открытие памятника состоится в воскресенье* (вж. по-подробно Белошапкова 1989: 757).

Структурно-семантичният подход в пълния си или в малко по-съкратен вид се е наложил в повечето учебници за руските вузове. Оказва се обаче, че сложните и междинните случаи на квалификация на

съставните изречения тук не са по-малко, отколкото при логическия подход. Критичните бележки, които се отправят към структурно-семантичния принцип на класификация, са основно следните. Първо, важна роля се приписва на диференциращия признак „отнасяне към отделна дума/към цяло изречение“ (рус. термин „присловност/неприсловност“). Този недостатък подчертават дори и авторите на академичната граматика от 1980 г., въпреки че при описанието на сложното съставно изречение тук се поддържа именно структурно-семантичният принцип: „Разграничение двух типов предложений по признаку присловности или неприсловности придаточной части или, что то же самое, по признаку нерасчлененности или расчлененности их структуры не является абсолютным: при определенных условиях это разграничение может быть ослаблено или вообще теряет свою значимость. Тем не менее это разграничение существенно. Во многих случаях с ним связаны особенности формальной организации сложного предложения, а также различия в распределении и внутренней систематике средств связи“ (Руска граматика 1980: 469 – 470).

Второ, отбелязва се непоследователността на посочените класификационни критерии: в едни случаи се акцентира върху структурните особености, в други – върху семантичните отношения между частите на изречението. С други думи, в рамките на всяка група изречения делението се основава върху различни признаци: при класификацията на неразчленените изречения се взема под внимание формално-граматичният аспект на явлението (същността на опорната дума като част на речта, характерът на свързващите средства), а при класификацията на разчленените изречения — смисловите отношения между частите, т. е. семантичният критерий (поради това класификацията на разчленените изречения носи в известна степен традиционен „функционален“ характер).

Обаче причината, поради която тази класификация не е подходяща за преподаване на българския синтаксис, разбира се, не е само в това, че тя е доста сложна и многостепенна в пълния си вариант. Основната пречка за използването ѝ в процеса на обучението е свързана с важната роля на местоименно-съотносителните изречения в тази класификационна схема. В българския обаче, където съотносителните думи най-често липсват, тя не може да бъде релевантна. Това, че някои функции на съотносителните думи се изпълняват от определителния член или дублиращото местоимение (срв. бълг. *На когото исках, казах му.* – рус. *Кому хотел, тому сказал*), не променя ситуацията.

Защо тогава все пак да не се преподава българският синтаксис на сложното съставно изречение според логическия (функционалния) модел? Проблемът е, че при този модел не се отделя достатъчно внимание на формалната страна на сложното изречение: ролята на корелативните думи, валентността на синтактичните структури, взаимовръзката между характера на съюзите и изреченската семантика и др. – всичко, което е от голямо значение при изучаване на синтаксиса на чужд език.

Подобно на други руски българисти (Маслов 1981; Захаревич, Крилова 1978) при преподаването на синтаксиса на сложно съставно изречение в Санктпетербургския държавен университет се избира един компромисен вариант, относително подходящ за целите на обучението: материалът се описва въз основа на структурно-семантичното деление, без детайлизиране. Разграничават се изяснителните, относителните, обстоятелствените сложни съставни изречения, в рамките на които се прави описание и на типове синтактични позиции, които могат да заемат подчинените изречения. В групата обстоятелствени изречения, както се знае, структурно-семантичната класификация откроява почти същите групи изречения, както и „логическата“, докато в изяснителните и относителните се налага да бъдат въведени непреки паралели между класификационните типове.

Така към изяснителните изречения в структурно-семантичната класификация спадат тези, които имат допълваща семантика относно думите, означаващи речемисловния процес или явление, в съчетание с характера на свързващите средства. Изяснителните подчинени изречения се присъединяват със съюзите *че*, *да*, *как* и въпросителни думи. Думата, към която се прикрепя подчиненото изречение, може да бъде от различни части на речта и с различна синтактична позиция в изречението: както сказуемото, така и подлогът или друг актант. Подчинените изречения с функция на предикативно определение, тъй като се присъединяват с *че*, *как*, *да* към съответен тип сказуемо, също се включват към изяснителните. Така в групата изяснителни изречения влизат всъщност всички възможни типове сложни съставни изречения (освен обстоятелствените) от „логическата“ класификация: подложни, допълнителни, определителни, сказуемноопределителни, при това само допълнителните се поемат от изяснителния тип в пълния си състав.

Относителни изречения са тези, които имат определителна семантика и се присъединяват със съюзните думи *който*, *какъвто*, *чийто*, *дето* и техните по-редки синоними. За разлика от функционалната класификация тук не влизат подчинителните изречения с изяснително-

определителна семантика, ако те разширяват думите, означаващи речево, мисловно действие, емоционално състояние и под., които обслужват областта на изяснителните отношения (Руска граматика 1980: 472), напр.: *През главата му мина мисълта да я вземе със себе си до Рио де Жанейро и да я натовари с риска да носи куфарите* (Д. Димов).

Предлаганият (по необходимост теоретично опростен) модел позволява българският материал да бъде вписан в контекст, близък на руския лингвистичен модел на описание, и което е най-важното, да бъде отделено достатъчно внимание на формално-граматичните средства и структурните особености, които не се отчитат в рамките на чисто функционалната класификация, но които са от особено значение в началните етапи на усвояването на чужд език.

ЛИТЕРАТУРА

- Акимова, Вяткина, Казаков 2008:** Акимова, Г. Н., Вяткина, С. В., Казаков, В. П., Руднев, Д. В. *Синтаксис современного русского языка: препринт учебника для высших учебных заведений РФ*. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008.
- Белошапкива 1989:** Белошапкива, В. А. *Синтаксис. // Современный русский язык*. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.
- Захаревич, Крылова 1978:** Захаревич, Е. А., Крылова, Г. В. *Синтаксис болгарского языка: Сложные предложения*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1978.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа, 1981.
- Петрова 2008:** Петрова, Ст. *Сложно изречение и езикови равнища*. София: Skuprint, 2008.
- Поспелов 1959:** Поспелов, Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы. // *Вопросы языкознания*, 1959, №2, 19 – 27.
- Руска граматика 1980:** *Русская грамматика. Т. 2: Синтаксис*. Москва: Наука, 1980.